

En stensträng vid Jölmesta

Särskild utredning etapp 1 och 2

Fornlämning Dingtuna 747

Jölmesta 1:1
Dingtuna socken

Västerås kommun
Västmanland

Christina Svensson

Innehåll

<i>Sammanfattning</i>	1
<i>Målsättning och metod</i>	1
<i>Undersökningsresultat</i>	2
<i>Tolkning</i>	9
<i>Referenser</i>	10
<i>Kart- och arkivmaterial</i>	10
<i>Litteratur</i>	10
<i>Tekniska och administrativa uppgifter</i>	11
<i>Figurer</i>	12
<i>Bilagor</i>	13

*Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se*

© Kulturmiljövård Mälardalen 2010

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

*ISSN: 1653-7408
ISBN: 978-91-7453-010-0*

Västerås 2010.

Sammanfattning

Med anledning av en planerad avstyckning av en tomt för nybyggnation av ett enfamiljshus inom fastigheten Jölmesta 1:1 har Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen utfört en arkeologisk särskild utredning etapp 1 och 2 på ett mindre markområde. Arbetet utfördes av Christina Svensson och Jan Åhlström. På platsen påträffades en stensträng.

Målsättning och metod

Inom den tänkta tomten för nybyggnation (3000-3500 kvm) finns inga registrerade fornlämningar. Vid en besiktning hösten 2009 *"såg Länsstyrelsen att det fanns en förmodad hägnad, mindre förmodade åkerytor och en rundad förhöjning runt ett block. Röjningssten/odlingssten från senare tid ligger i området, medan andra lämningar har en mer ålderdomlig prägel. Vid en summarisk genomgång av äldre kartmaterial kunde ingen bebyggelse noteras på dessa kartor"* (1st beslut dnr 431-1125-10). Med anledning av detta bekostade Länsstyrelsen en särskild utredning etapp 1 och 2 med syfte att klargöra statusen på de förmodade lämningarna samt utreda om det finns ytterligare lämningar som inte är synliga i markytan.

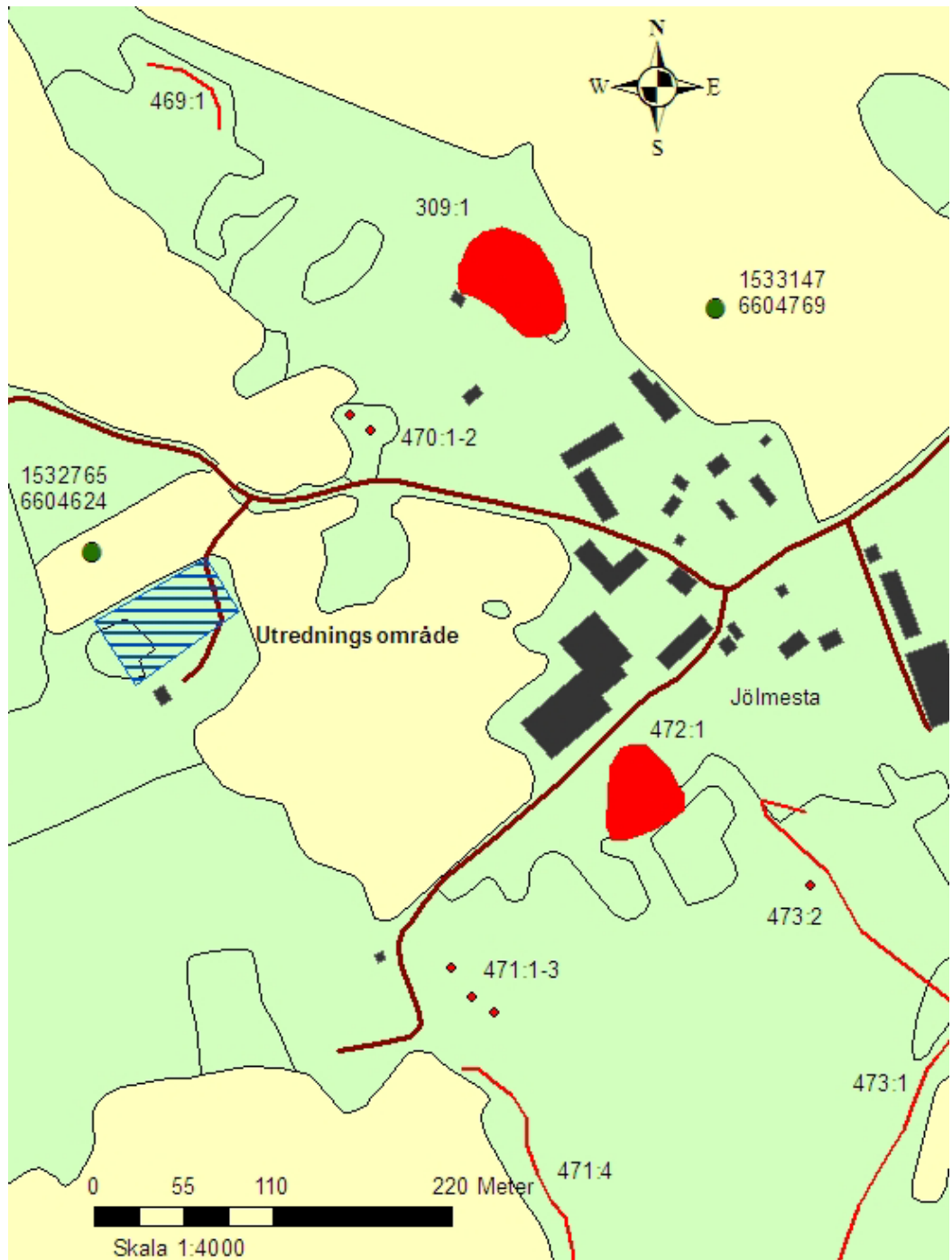
Under etapp 1 har äldre kartor över platsen studerats via lantmäteriets hemsida; karta från 1668, storskifteskarta från 1776 samt den häradsekonomiska kartan från 1905-11. Under inventeringen söktes efter fornlämningar, synliga i markytan, dessa mättes in med GPS och beskrevs. Resultaten från etapp 1 var vägledande för schaktens placering i etapp 2. Under etapp 2 drogs schakt med grävmaskin skiktvis ned till steril mark med syfte att fastställa status på objekten från etapp 1, samt klargöra om det fanns fornlämning som inte var synliga i markytan. Samtliga framkomna arkeologiska objekt samt grävda schakt mättes in med GPS, beskrevs och fotodokumenteras. Antalet schakt, deras storlek och placering avgjordes utifrån resultaten från etapp 1 och de förutsättningar som terrängen på plats möjliggjorde.

Målsättningen var att undersöka omkring 150 kvm yta, vilket motsvarar ca 5 % av utredningsområdets storlek.

Undersökningsresultat

Etapp 1

Runt gårdarna i Jölmesta finns flera tidigare registrerade fornlämningar, främst från järnålder i form av gravfält, stensättningar, stensträngar och stenstängssystem (se fig. 1 och tabell 1).

Figur 1. Översikt av området kring Jölmesta. Utredningsområdet markerat med blå skraffering.

Tabell 1. Fornlämningar registrerade i FMIS i utredningsområdets närhet. Fornlämningarnas placering återfinns på kartan i fig. 1.

Dingtuna nr	Fornlämningstyp registrerad i FMIS
309:1	Gravfält, 70 x 45 m (NV-SÖ) bestående av 15 fornlämningar. Dessa utgörs av 2 högar och 13 runda stensättningar.
469:1	Stensträng, 50 m l (NV-SÖ), enskiktad och flerradig, 1.5-2 m br, av 0.4-1 m stora stenar, med inslag av 2 m st. block.
470:1-2	Stensättning, rund, 5.5 m diam. och 0.3 m h. Övertorvad med i ytan enstaka stenar, 0.3-0.5 m st. I VNV delen är en grop, 2.5 m i diam. och 0.5 m dj. 2 m SÖ om nr 1 är 2) Stensättning, höglignande, rund, 6 m diam. och 0.4 m h. Övertorvad med i ytan talrika stenar, 0.2-0.5 m st.
471:1-3	1) Stensättning, rund, 5 m diam. och 0.4 m h. Övermossad fyllning av 0.2-0.5 m st. stenar. Delvis kantkedja, 0.4-0.8 m h, av 0.5-1.2 m l stenar och block, varav flera kantställda. 15 m SÖ om nr 1 är 2) Stensättning, rund, 8-9 m diam. och 0.5 m h. Övermossad, fyllning av 0.4-0.6 m st. stenar. Delvis kantkedja, främst i Ö och V, 0.6-0.8 m h, av 0.8-1.2 m l kantställda block, ställvis utfallen. 2 m SÖ om nr 2 är 3) Stensättning, rund, 6 m diam. och 0.6 m h. Kraftigt övermossad fyllning av 0.3-0.5 m stora stenar. Kantkedja, intill 0.6 m h, av 0.5-1 m l kantställda block. I mitten en grop, 1 m diam. och 0.3 m dj.
471:4	Stensträng, 220 m l (NNV-SSÖ), enskiktad och flerradig, 1-1.5 m bred, av 0.3-0.8 m stora stenar. Bitvis väl nedsjunkna och övermossade.
472:1	Gravfält, 50x20-50 m (NNV-SSÖ), bestående av 6 fornlämningar. Dessa utgörs av runda stensättningar varav en höglignande. De är 4-8 m diam. och 0.2-0.6 m h (vanligen 0.2-0.3 m). Övertorvade med i ytan enstaka till talrika synliga stenar, 0.2-0.5 m st. Den höglignande stensättningen är 8 m diam. och 0.6 m h, med delvis ojämn och gropig yta. En stensättning är urplockad i mitten.
473:1	Stensättning, rund, 5 m diam. och 0.4 m h. Delvis övermossad fyllning av 0.2-0.4 m stora tämligen skarpkantade stenar. I mitten en flat sten, 1 m stora och 0.2 m h. Runt denna är fyllningen urgrävd.
473:2	Stensträngssystem, bestående av 3 stensträngar med en sammanlagd längd av 520 m. Dessa är enskiktade och flerradiga, ställvis enradiga, 0.5-2 m bred, av 0.3-0.8 m stora stenar, med inslag av enstaka block, 1-3 m st. Stensträngarna löper ställvis genom sankta terrängpartier och är där tämligen väl nedsjunkna samt övertorvade och övermossade.

Landskapet präglas av odlad åkermark varvat med skogspartier, samt flertalet skogsbeklädda impediment. Dingtuna socken är mycket fornlämningsrik, framförallt finns flera gravfält från bronsålder och järnålder samt flera stora system av sammanhängande stensträngar. Fornlämningarna påträffas främst omkring Dingtuna samhälle, i skogsmark samt på impedimenten. Utredningsområdet är beläget omkring 15 m över havet.

På karta från 1692 framgår att utredningsområdet vid den tiden var åkermark med odlingsrösen/röjningsrösen. Gården stavas då Hjölme. På kartan framgår att vägsträckningen norr om utredningsområdet är samma som i dag (fig. 5). Även på storskifteskartan från 1776 uppges platsen vara åkermark. Marken ägs då av Kronolänsman G Boberg, skattehemmanet 5/8 mantal, 5 öresland (fig. 6). I laga skifteshandlingarna från 1848 stavas gården Jölme, vilket används än i dag (Akt T9-26:4). Enligt de tillgängliga kartorna har utredningsområdet inte tidigare varit bebyggt (Lantmäteriet).

I Jölmesta närområde har flera arkeologiska undersökningar utförts i samband med nybyggnation. Två kilometer norrut, vid gården Östjädra, påträffades år 1918 en vikingatida silverskatt från 900-talet (Schnittger 1920). Strax intill undersöktes 2002 delar av ett vikingatida gravfält (Hallgren 2005).

Fem kilometer nordost om Jölmesta ligger Skälby som under flera tillfällen undersökts arkeologiskt. 1992 undersöktes ett sex hektar stort område inom vilket bland annat 21 huskonstruktioner och 49 brunnar från äldre järnålder påträffades (Aspeborg 1999). 2006 undersöktes området intill och ytterligare nitton huskonstruktioner identifierades. På undersökningsområdet framkom hantverkskonstruktioner i form av ugnar och en ässja samt spår efter järnsmide. Husen har daterats till perioden yngre bronsålder till folkvandringstid (Onsten-Molander 2008.) Strax söder om Skälby ligger Hacksta, även där har stora ytor undersökts arkeologiskt under 2006. Vid Hacksta påträffades 39 treskeppiga långhus från förromersk järnålder till romersk järnålder (Lagerstedt et al, manus).

Vid fältinventeringen under etapp 1, mättes de av länsstyrelsen uppmärksammade objekten in med GPS, se tabell nedan (objekt 1-4a-d). (Se fig. 3).

Tabell 2. Inventerade objekt under etapp 1.

Inventerings Objekt nr	Beskrivning
1	Rundad förhöjning, 9.3 m i diam., runt ett markfast block 2.0 x 1.8 m stort, 1.2 m h. Förhöjningen ca 0.3 m h. I Förhöjningen fanns antydning till stenrad/kantkedja i den norra och nordvästra delen.
2	Förmodad åkeryta, belägen på skogsklätt impediment, ca 9.8 x 4 m (NV-SV), omedelbart väster om stensträng (objekt 3). Tämmligen stenfri i ytan. Begränsas i Ö av stensträngen och i NV av en utlöpare från stensträngen (hägnad?).
3	Stensträng, ca 27 m (NV-SÖ). Fem m l utlöpare i stensträngens norra del mot väster. Enkelradig, enskiktad. Omkr. 0.4-0.6 m bred, 0.3-0.6 m höj. Enstaka större markfasta block i stensträngens sträckning.
4 a-d	Odlingssten, troligtvis sentida. 6 x 3 m (N-S). Odlingssten, troligtvis sentida. 10 x 6 m (N-S). Odlingssten, troligtvis sentida. 10 x 3 m (NÖ-SV). Odlingssten, troligtvis sentida. 6 m i diam.

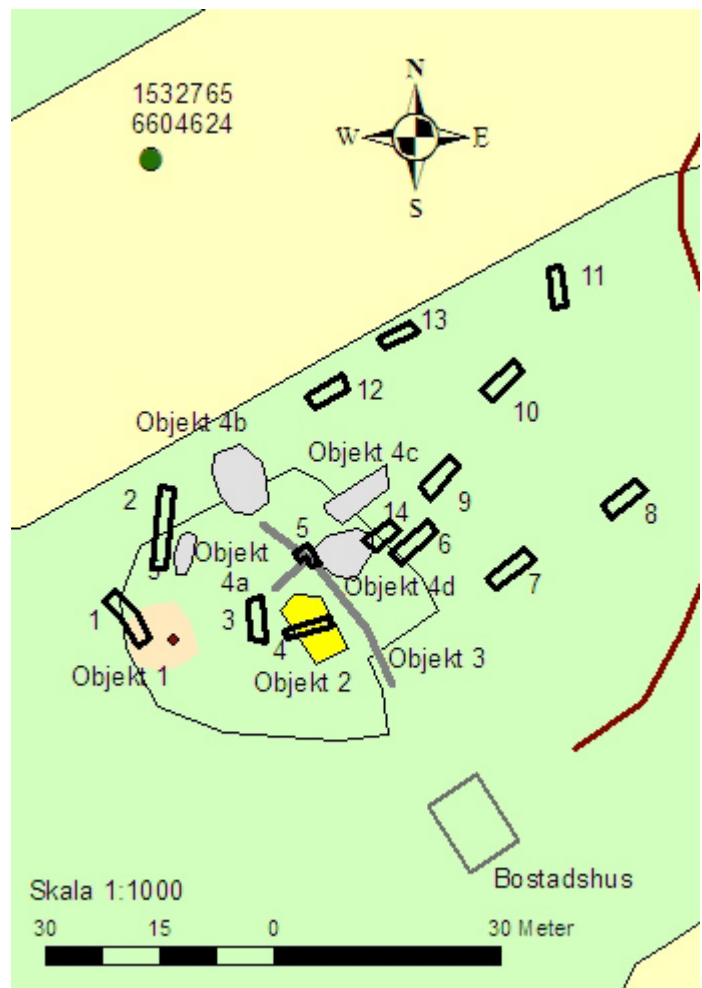

Figur 2. Foto över utredningsområdet från norr. Grävmaskinen står i gränsen mellan impediment och ängsmark. Till vänster syns bostadshuset på den angränsande tomten. Foto: Christina Svensson.

Etapp 2

För att klargöra statusen på de förmodade fornlämningarna genomfördes en utredningsgrävning den 15 juni 2010. Utifrån de förmodade ovan mark synliga objekten har schakt dragits med grävmaskin skiktvis ned till steril mark med syfte att klargöra om det finns fornlämning på platsen. Totalt drogs 14 schakt. De var 3-11 m och 1,80 m breda. Schakten omfattar 75 löpmeter, vilket motsvarar 156,6 kvm.

Schakt 1 drogs genom objekt 1, den rundade förhöjningen runt ett block. I schaktet framkom endast en moränbacke med sten i blandade storlekar. Inga anläggningar, fynd eller konstruktioner kan belägga att det är en fornlämning och objektet avfärdas därmed.

Figur 3. Karta över utredningsområdet som visar på schakt och objekt, jmf tabell 2 och bilaga 1.

I schakt 2, nedanför moränhöjden, invid odlingssten, objekt 4a, framkom endast morän.

Schakt 3 drog strax norr om den rundade förhöjningen runt ett block, även där framkom endast morän.

Schakt 4 drogs inom objekt 2, en förmodad hägnad och en mindre åkeryta. Den förmodade åkerytan såg till synes stenfri ut i ytan, men vid schaktningen framkom en del sten. I schaktet framkom endast morän med blandade stenstorlekar. Ingen matjordstillväxt kunde iakttagas.

Schakt 5 förlades till den förmodade stensträngen (objekt 3) för att säkerställa tolkningen. Stenstängen ligger i kanten av en skogsklädd moränkulle. Läget, i gränsen mellan brukad och obrukad mark, antyder en sentida datering. Norr om stensträngens östra del fanns en samling odlingssten, ca 2 x 2 m, (objekt 4d). Från stensträngen i schakt 5 finns en sydlig utlöpare, 5 m l, bestående av 5 stenar, den delen är dock tveksam som stensträng.

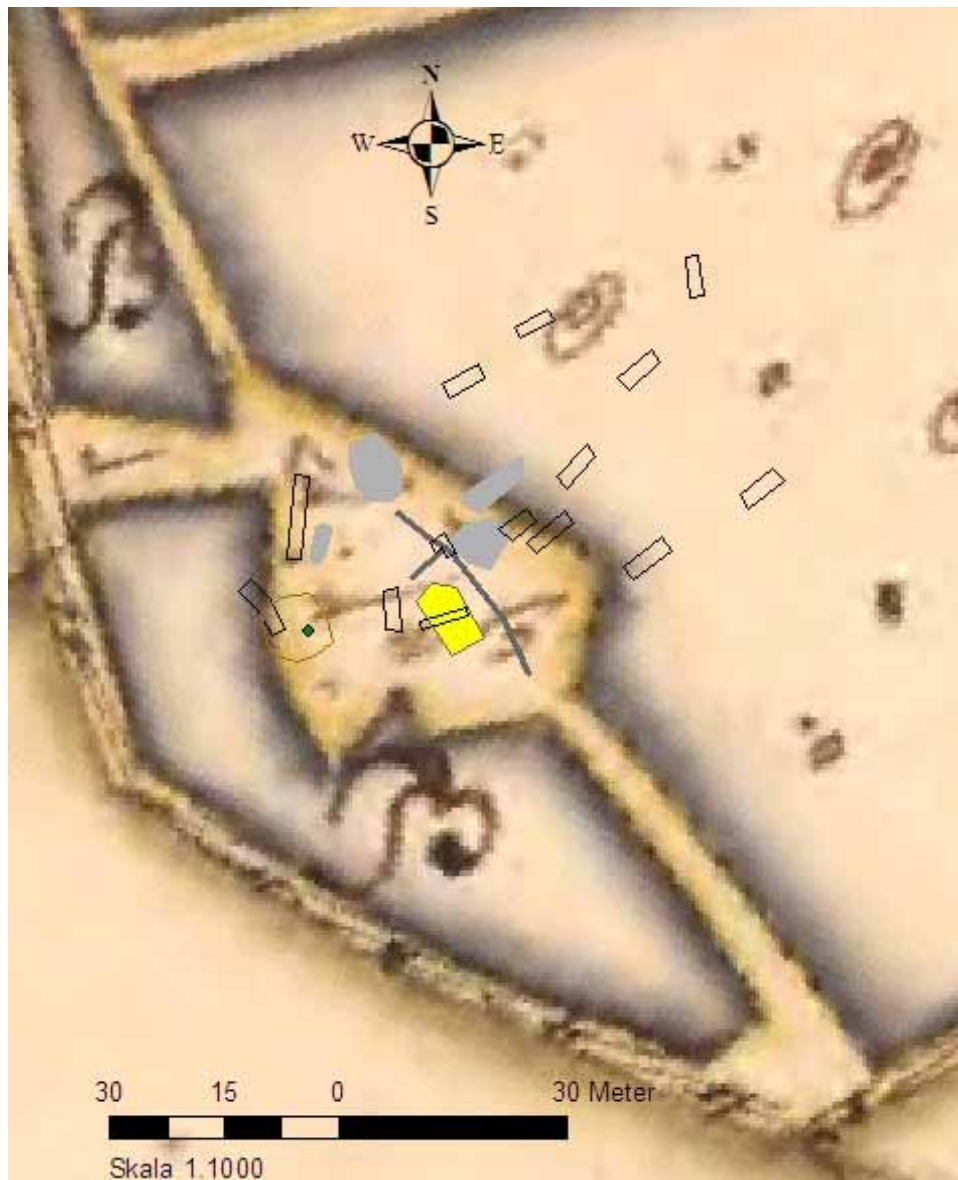
I schakt 6 och 14, i sluttningen från moränhöjden mot ängs-/åkermark, framkom morän. I schakten som drogs på ängs-/f.d. åkermark (schakt 7-13) syntes ett odlingslager på ca 0.2 m dj som var mellan 0.05-0.10 m tj. Inga anläggningar eller fynd har påträffats. Schaktens sammanlagda area motsvarade ca 5 % av utredningsområdet. Samtliga schakt lades igen. Utöver stenstängen påträffades inget av antikvariskt intresse.

Figur 4. Stensträngen delvis framrensad och fotograferad från NV. Stensträngen var anlagd utmed impedimentets höjdrygg. Foto: Christina Svensson.

Stensträngar är en svårdaterade fornlämningskategorin inom svensk arkeologi (Eriksson, 2001). En stensträng dateras huvudsakligen genom två olika metoder. Ett sätt är att söka en relativ åldersbestämning genom stratigrafiska studier; överlagrar eller överlagras en daterbar anläggning eller artefakt? Vid utredningen i Jölmesta framkom inget som kunde stödja denna dateringsmetod.

En annan metod att datera stensträngar är att jämföra deras läge med historiskt kända markslags- eller ägo gränser genom kartstudier. Om stensträngarna inte sammanfaller med historiskt kända stensträngar på äldre kartmaterial bör detta vara ett tecken på att stensträngarna är äldre än vad kartorna är. Ingen av dessa båda metoder är naturligtvis helt tillförlitlig. Även om en stensträng finns med på en historisk karta kan den ändå vara hundratals år äldre än karta.

Figur 5. 1692 års karta samt 2010 års utredningsresultat.

Den rektifierade kartbilden ovan (fig. 5) visar 1668 års karta och utredningsresultaten. På kartan framgår att stensträngen ligger på den obrukade höjden. Stensträngen sammanfaller inte med övergången mellan obrukad/brukad mark. På kartan finns heller ingen fastighetsgräns i utredningsområdet.

Figur 6. 1776 års storskifteskarta samt 2010 års utredningsresultat

På kartbilden som visar 1776 års storskifteskarta tillsammans med utredningsresultaten (fig. 6), framgår att stensträngen inte ligger omedelbart i en markslagsgräns eller fastighetsgräns. Dock sammanfaller stensträngens sydöstra del med en långsträckt figur sydöst om impedimentet som troligen utgör en väg. Den troliga vägen återfinns även på 1692 års karta, där den kantas av en hägnad (fig. 5). Stensträngen kan således markera en gräns/struktur som är äldre än 1692 års karta.

Tolkning

Stensträngens NV-SÖ sträckning bedöms vara anlagd tidigare än 1668 eftersom de inte finns någon koppling till historiska gränser i kartöverläggen. Stensträngens NV-SV sträckning bedöms som fast fornlämning. Den västra utlöparen avfärdas som stensträng, det rör sig om snarast om en naturlig stenförekomst. Stensträngen är inrapporterad till FMIS och har erhållit beteckningen Dingtuna 747.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Lantmäteriet.se/ Jölmesta Akt T9-26:1, T9 26:3, T9-26:4 & Kolbäck J112-74-1.

Länsstyrelsen i Västmanland, beslut 431-1125-10.

Litteratur

Aspeborg, H., 1999. Västra Skälby. Arkeologisk undersökning, Västmanland, Lundby socken, Skälby 2:42, 2:43, 2:44 och 2:54, RAÄ 865. RAÄ, Arkeologiska undersökningar, UV Uppsala 1997:56. Uppsala.

Eriksson, T. 2001. Agrara lämningar vid Falktorp. Stensträngar och odlingsrösen. Särskild arkeologisk slutundersökning. RAÄ 588, Falktorp 288:1, Dingtuna sn, Vm. Kulturmiljöavdelningen Rapport 2001:20. Västerås.

Hallgren, A-L., 2005. Östjädra. Ett vikingatida gravfält bland högspänningskablar och transformatorer. Arkeologisk utredning, RAÄ 691, Östjädra 1:12, Dingtuna socken, Västmanland. Västmanlands läns museum. Kulturmiljöavdelningen 2005:A8. Västerås.

Lagerstedt, A & Lindwall, L. 2008. Äldre järnålder i Väster Hacksta – hus, hägn och gård. RAÄ 1060, 1061 och 1062, Västerås stad, Västmanlands län. Rapporter från Arkeologikonsult 2008:2067. Särskild arkeologisk undersökning.

Onsten-Molander, A (red). 2008. Skälby. Bilden av byn växer fram. Fortsatta undersökningar av boplatzlämningar från äldre järnålder. Särskild arkeologisk undersökning. RAÄ 865:2, 951:1 & 1020:1, Västerås 2:42, 2:50. Västerås (f.d. Lundby socken), Västerås kommun. Västmanland.

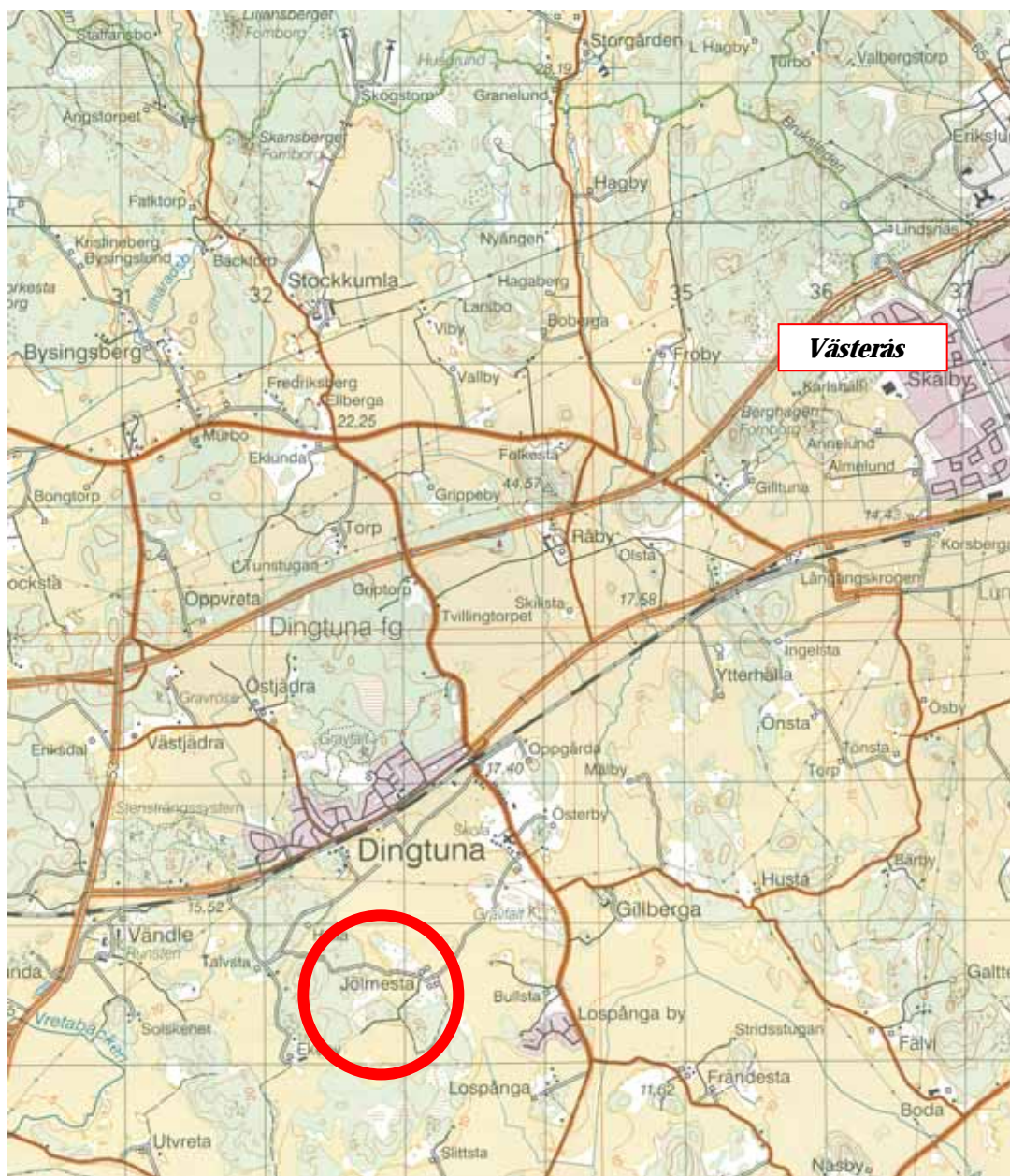
Schnittger, B. 1920. Silverskatten från Östjädra. Västmanlands Fornminnesförenings årsskrift X. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM dnr:</i>	<i>10037</i>
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	<i>431-1125-10, 2010-04-12</i>
<i>Undersökningsperiod:</i>	<i>20 maj och 15 juni 2010</i>
<i>Arkeologtimmar:</i>	<i>14 timmar</i>
<i>Maskintimmar:</i>	<i>8 timmar</i>
<i>Exploateringsyta:</i>	<i>3500 m²</i>
<i>Personal:</i>	<i>Christina Svensson, Jan Ählström</i>
<i>Belägenhet:</i>	<i>Jölmesta 1:1, Dingtuna socken, Västerås kommun, Västmanlands län, Västmanland.</i>
<i>Ekonomisk karta:</i>	<i>11G 0g, 116 04</i>
<i>Koordinatsystem:</i>	<i>RT 90 2,5 gon V</i>
<i>Koordinater:</i>	<i>I UR områdets centrum; 1532799, 6604580</i>
<i>Höjdsystem:</i>	<i>Ingen höjdmätning utfördes.</i>
<i>Inmätningmetod:</i>	<i>GPS</i>
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	<i>Förvaras hos Västmanlands läns museum.</i>
<i>Fynd:</i>	<i>Inga fynd tillvaratogs</i>

Figurer

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet Gävle. Ärende nr MS2006/01407.

Figur 7. Undersökningsplatsens läge, markerat med en ring. Utdrag ur Gröna kartan, 11G SO. Skala 1:50 000.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Marksdrag o topografiskt läge	Längd, m	Djup, m	Area, m	Anmärkning
1	Skogsmark, NV-SV, sluttning mot NV	8.5	0.2-0.35	15.3	Morän
2	Skogsmark, N-S	11	0.35	19.8	Morän
3	Skogsmark, N-S, sluttning mot S	5.5	0.25	9.9	Morän
4	Skogsmark, Ö-V	6.5	0.3	11.7	Morän
5	Skogsmark, NV-SV	3	0.35	5.4	Stensträng
6	Skogsmark, NV-SV, sluttning mot NÖ	6	0.25-0.3	10.8	Morän
7	F.d ängs-/åkermark, NÖ-SV	6.5	0.45	11.7	Odlingslager 0,05-0,10 m tj på ca 0,2 m dj, därunder lera.
8-10	F.d ängs-/åkermark, NÖ-SV	6	0.3-0.45	10.8 (x 3) = 32.4	Odlingslager 0,05-0,10 m tj på ca 0,2 m dj, därunder lera.
11	F.d ängs-/åkermark, N-S	5,5	0.3-0.45	9.9	Odlingslager 0,05-0,10 m tj på ca 0,2 m dj, därunder lera.
12	F.d ängs-/åkermark, NÖ-SV	6.5	0.3-0.45	11.7	Odlingslager 0,05-0,10 m tj på ca 0,2 m dj, därunder lera.
13	F.d ängs-/åkermark, NÖ-SV	5.5	0.3-0.45	9.9	Odlingslager 0,05-0,10 m tj på ca 0,2 m dj, därunder lera.
14	Skogsmark, NÖ-SV, sluttning mot NÖ	4.5	0.2	8.1	Morän
Totalt		75 m		156,6 kvm	